

ESTETIKA IR ETIKA

Estetikos ir etikos problemos Vilniaus universitete gvildenamos iš esmės nuo pat jo egzistavimo pradžios. Estetikos klausimai daugiausia liečiami vadinamųjų laisvųjų menų (literatūros, dailės, muzikos) teorijos ir istorijos bei retorikos kursuose, etikos-filosofijos kursuose (nuo XVII a. vidurio pradėti skaityti specialūs moralės filosofijos kursai). Nors čia galbūt ir nebuvo ypač originalių atradimų, tačiau tam tikra orientacija į pažangias Vakarų Europos idėjas pastebima įvairiais universiteto istorijos etapais.

Sakysime, žinomas poetas humanistas M. K. Sarbievijus, kaip ir pridera renesanso kultūros žmogui, apeliuodamas į Aristotelį, Horacijų ir kitus antikos autorius, kūrybiškai juos interpretavo, nevengė komplikuo-tų meno teorijos problemų, kurios būdavo nagrinėjamos to meto Vakarų Europos mokslo įstaigose. Jam rūpėjo meno pažintinių galimybių, fantazijos vaidmens, meninio poveikio savitumo klausimai. Kai kurios jo mintys atrodo moderniškos. Vienu iš svarbiausių poezijos uždavinių jis laikė skatinimą mąstyti, „žadinti mintį iš miego“. Jam buvo nesvetima šiais laikais plačiai svarstoma mintis apie meno santykinę savarankiškumą, apie tai, kad menininkas negali meluoti, nes jis tik skatina daryti išvadas iš pateiktų vaizdų.

Į kai kurių Vilniaus universitete propaguo-tų estetikos idėjų originalumą atkreipė dėmesį konferencijos dalyvis Baltarusijos estetinės minties tyrinėtojas (knygos «Очерк истории эстетической мысли в Белоруссии» bendraautoris) V. Kononas. Jo pranešimas buvo skirtas aptarti universiteto profesoriaus Euzebijaus Slovackio estetinėms pažiūroms. Eidamas koja į koją su teorine laiko dvasia, E. Slovackis poetikos ir retorikos kurse pradėjo kalbėti apie estetiką kaip apie specialų mokslą, kurį pagal XVIII a. tradiciją traktavo kaip „Gero skonio“ teoriją. Pagal šią tradiciją, skonis yra dvejopu būdu determinuotas — prigimties ir auklėjimo. Skonio formavimui didelę reikšmę turi skonio kritika. E. Slovackis skonio nepriskyrė prie jutimų ir emocijų srities, kaip neretai net šiais laikais pasitaiko. Skonis, anot jo, reiškiasi jutimais, intelektu ir vaizduote. Skonis — tai genijaus ir jo fantazijos vadovas. O genijus yra kūrėjas, atverias naujus horizontus. Remdamasis Š. Monteskjė, jis aiškino, kad naujumas stebina, ugdo fantaziją. Meno kūrinys taip pat turi stebinti. Panašiai mus stebina ir didingi objektai. Tačiau didingumo matas yra ne gamta, o pats žmogus.

Įdomi J. Slovackio meno šakų klasifikacija. Jo vartojama terminologija stebėtinai moderniška. Pavyzdžiui, (kaip ir šiais laikais) jis skiria vaizduojamuosius ir išraiškos menus. Sakydamas, kad visi menai yra savotiškai riboti ir savotiškai vienas kitą pranoksta, E. Slovackis toli pralenkė daugelį vėlesnių ir net šiuolaikinių teorijų, ginančių išimtinį atskirų meno šakų (muzikos, literatūros, teatro ir pan.) prioritetą. Visi menai ky-la iš dvasinių poreikių ir tarnauja doroviniam auklėjimui. O mūsų dvasiniai poreikiai savo ruožtu yra mūsų turtingumo ir laimės sąlyga.

Universiteto estetinių tyrimų tradicijai aptarti tam tikra prasme buvo skirtas ir *J. Mureikos* (Vilnius) pranešimas „V. Sezemano estetikos mokslo samprata“. Paliesdamas buvusio filosofijos katedros profesoriaus metodologinius principus, *J. Mureika* polemizavo su požiūriu, priskiriančiu V. Sezemaną prie idealistinės filosofijos krypties. Pranešėjo nuomone, nuo 1930 m. V. Sezemano pažiūras jau galima laikyti materialistinėmis. Tiesa, tas materializmas nebuvęs visai nuoseklus (pranešėjas jį pavadina „antropologizuotu dialektiniu materializmu“), bet jis netrukdęs plėtoti materialistinę estetiškumo sampratą.

Estetikos objektas V. Sezemanui yra estetinė realybė, kuriai būdinga subjektyvumo ir objektyvumo vienybė ir kuri dėl to nesutampa su empirine realybe. Estetinio tyrimo empirinių pamatą sudaro estetinis suvokimas. Jis turi vesti į paties estetinio objekto analizę. Estetinėms vertybėms atskleisti lemiamą reikšmę turi objekto raiškumas.

Kiek labiau nuo universiteto estetinės minties tyrimo buvo atsijęs *A. Gaižučio* (Vilnius) pranešimas. Jame buvo apžvelgtos I. Teno estetinės pažiūros ir kai kurie jų atgarsiai Lietuvoje. I. Teno pažiūrų plitimas Lietuvoje, gana gyvas jų teorinis svarstymas aiškinamas bendra šviečiamąja reakcija prieš romantizmą ir masonų judėjimą. *A. Gaižutis* aptarė I. Teno pažiūrų istorines ištakas, ryšius su XVIII a. estetika ir anglų pozityvizmu. Apžvelgti buvo svarbiausi jo pozityvistinės estetikos principai: deterministinis meno aiškinimas (menas priklauso nuo rasės, epochos ir momento), reikalavimas remtis gamtos mokslų metodais (eksperimentuoti, tirti grynus faktus, atsisakyti vertinimų ir pan.). Kritiškai vertindamas I. Teno estetiką (nesugebėjimą paaiškinti meno socialinio determinuotumo, talento prigimties, jo savotišką grįžimą prie XVIII a. švietėjų „uždaro rato“, kuris susidaro aiškinant visuomeninius reiškinius, metafizinę atspindėjimo sampratą), jos trūkumus autorius laikė istoriškai pateisinamais.

Kiti sekcijoje perskaityti pranešimai nebuvo tiesiogiai susiję su istoriniais estetikos tyrinėjimais universitete, tačiau jie sukėlė gyvą keitimąsi nuomonėmis, o tarpais net aštrokas diskusijas. Vienas iš tokių pranešimų — *R. Žičkytės* (Vilnius) „Kantiškosios grožio sampratos humanizmas“. Jame buvo polemizuota su požiūriu, priskiriančiu I. Kantui estetinę formalizmą. Šio trūkumo neišvengęs net *A. Losevas*, I. Kantą statydamas priešpriešiais Platonui. Man rodos, kiek modernizuodama I. Kanto sąvokas, *R. Žičkytė* atkreipė dėmesį į žmonių komunikacinio ryšio idėją, įžvelgiamą I. Kanto skonio sprendimų teorijoje. Iš dalies tuo ryšiu mėginata paaiškinti tiek vokiečių klasikinės filosofijos pradininko estetikos humanizmą, tiek ir apskritai I. Kanto žmogaus sampratą. Iš skonio (kaip ir loginių sprendimų) visuotinumą ir būtinumą pranešėja vedė I. Kanto požiūrį į žmogų kaip visuomeninę būtybę.

R. Žičkytės pastangoms I. Kanto estetiką sieti su jo etine koncepcija pritarė ir *E. Celms* (Ryga), *V. Kononas*. *A. Gaižutis*, pritardamas bendram *R. Žičkytės* siekimui, nesutiko su požiūriu, kad tarybiniai tyrinėtojai ignoruoja humanistinę I. Kanto estetikos turinį. Geriausiems I. Kanto žinovams *A. Losevui*, *V. Sezemanui*, *V. Asmusui* tokie priekaištai neturėtų

būti daromi. N. Juršėnas (Vilnius) pranešimą vertino rezervuočiau. Jo nuomone, I. Kantas gali būti vertinamas įvairiai, ir sunku kurį iš tų vertinimų laikyti geresniu.

Pats N. Juršėnas, darydamas pranešimą „Estetinio suvokimo samprata N. Hartmano estetikoje“, mėgino atskleisti estetinio suvokimo ryšį su meno kūrinio sluoksniais.

Ypač temperamentingai buvo svarstomas L. Budrio (Vilnius) pranešimas „Meno progreso kriterijus“, kuriame nebuvo aiškiau aptarta dalyko teorinė situacija ir stokojo griežtesnio dalyko formulavimo. Pranešėjas pasitenkino bendroko pobūdžio (abstrakčiais) samprotavimais apie formos ir turinio tobulėjimą, vaizdavimo būdų pažangą. Toji pažanga kartais yra nusakoma kaip „sudėtingėjimas“, o kartais tik iš viso kaip „sukūrimas ko nors nauja“. Nors, kaip pastebėjo A. Gaižutis, pranešime buvo įdomių momentų, tačiau kažin ar galima kitoms kultūros sritims (pvz., mokslui) būdingus pažangos bruožus perkelti į meną. Menas ne tiek siekias pratęsti tradiciją, kiek sukurti nauja. (Šis A. Gaižučio teiginys neatrodo įtikinantis: visose profesinės veiklos srityse siekiama novatoriškumo, t. y. sprendžiami įvairūs kūrybos uždaviniai.)

A. Katalyno nuomone, meno pažanga nėra akivaizdi. Be to, kalbėdami apie meno pažangą, privalėtume turėti aiškesnę meno sampratą: vienai pažanga atrodytų gnoseologinės orientacijos estetikui ir kitaip — formalistui. (Vadinasi, čia kiti bus ir pažangos kriterijai.) N. Juršėnas pastebėjo, kad pažangos sąvoka mene nedaug ką sako. Ar ne geriau čia tiktu istoriškumo sąvoka, kuri padeda paaiškinti ne tik tai, kas atsiranda, bet ir kas prarandama?

Nemažai skirtingų nuomonių pareiškta ir dėl šios apžvalgos autoriaus pranešimo „Grožio problema“. Čia buvo mėginta grožį paaiškinti kaip jutiminę bei vaizdinę įvairiausių žmogiškų vertybių išraišką, kaip praktinių (utilitarinių) ir teorinių vertybių atsispindėjimą stebimuosiuose reiškiniuose. Buvo apžvelgtos šio požiūrio teorinės prielaidos, jo vieta dabartinėje teorinėje situacijoje, aptarti pagrindiniai estetinių išraiškų sudarymo būdai: struktūrinis, genetinis, analoginis, opozicinis ir simbolinis. Pranešėjo nuomone, grožio, kaip savitos išraiškos, samprata padeda išvengti estetinių reiškinių aiškinime formalizmo, utilitarizmo, taip pat psichologizmo.

Pranešime išdėstyta požiūrį bene negatyviausiai vertino N. Juršėnas. Jo manymu, išraiškos teorija nieko nauja neduoda. Patikimesnė esanti polifunkcionalistinė teorija (oponentas čia, matyt, turėjo galvoje M. Kaganą polifunkcionalistinė meno sampratą).

R. Skeivys abejojo dėl dėstomos koncepcijos turiningumo. Reikšmės, vertybės yra tik instrumentai. Dėl to susidaręs pavojus atsidurti tų instrumentų nelaisvėje (sunku suprasti, kuo grindžiama nuomonė, kad reikšmės ir vertybės yra tik „instrumentai“. O kodėl jos negali būti dvasinės veiklos rezultatas, jos tikslas?). „Kai mes žavimės,— sako toliau R. Skeivys,— mus pagauna tiesa (Tai labai keista tiesos samprata!). Aš vis dėlto linkęs laikytis psichologinės krypties. Estetinis sugebėjimas — tai žmogaus

galia. Tai galima vadinti nuostata arba jausmu. Svarbu tik, kad plauktų iš žmogaus prigimties“. (Bet juk žmogus kai kas daugiau, negu psichologinis individas, o jo galia siekia toliau, negu individo galia!) R. Skeivys išreiškė abejonę ir semiotikos terminų naudingumu estetikoje. Matyt, turėdamas galvoje struktūralizmą (o ne bendrąją semiotiką), oponentas teigė, kad semiotika tik sutikslina terminus.

A. *Katalyno* manymu, estetinių vertybių tyrimo negalima pradėti nuo objekto, nes estetinio vertingumo kriterijus — „poveikio didumas“. Remdamasis *Stolnicu*, *Diukasu*, oponentas teigė: viską galima stebėti su estetinė nuostata. Tokių objektų, kurių negalėtume estetiškai stebėti, iš viso nėra. Vadinasi, čia lemia nuostatos pasirinkimas.

A. *Gaižutis* pritarė vertybiniam estetiškumo aiškinimui. Tačiau jis einąs šiek tiek kitu keliu. Tą kelią oponentas nurodė, solidarizuodamasis su izoliacine meno samprata. Čia „vertybės įgyja kitoki pavidalą“. Oponentas tvirtino, kad nėra pagrindo atsiriboti nuo psichologinio estetiškumo aiškinimo. „Turime diskutuoti nehierarchizuodami. Galima laikytis bet kokios koncepcijos.“ Kartu kalbėtojas polemizavo su R. Skeivio mintimi, kad naujų terminų sukūrimas estetikai nieko nauja neduoda.

Atsakydamas į pareikštas nuomones, pranešėjas mėgino paaiškinti kai kuriuos savo teiginius ir apginti pranešime išdėstytą poziciją. Visų pirma, atsiribojimas nuo psichologinio požiūrio nereiškia, kad psichologinis estetinių reiškinių tyrimas laikomas bevertis, o tik tai, kad toks tyrimas neduoda galimybes paaiškinti estetinių vertybių ir meno kaip specifinės vertybių srities, kuri istoriškai formuojasi ir istoriškai kinta. Dėl to ir estetinė vertybė negali būti matuojama psichologiniu „poveikio didumu“, kuris kiekvienu individualiu atveju gali būti vis kitoks. Estetinės vertybės turi istoriškai objektyviai įsitvirtinančią turinį, kuris įvaldomas panašiai, kaip, sakysime, kalbos žodžių semantinės reikšmės. Tuo ir paaiškinama, kodėl, iš principo galėdami kiekvieną tikrovės reiškinį laikyti gražiu, iš tiesų gražiais telaikome tik kai kuriuos reiškinius.

Požiūris į grožį kaip į specifinę išraišką susiformavo nepriklausomai nuo bet kokios semiotinės teorijos, dėl to ginčas, ar prasminga čia vartoti semiotikos terminus, svarstomojo dalyko nepaliečia.

Nežiūrint problematikos platumo, pranešimų skirtingumo, sekcija dirbo gana gyvai ir produktyviai. Poleminė atmosfera ne tik gilino sekcijos darbą, bet ir davė impulsų nuodugniau tirti paliečius klausimus, kūrybiškiau panaudoti marksistinę-lenininę metodologiją svarstant estetikos problemas tiek universitete, tiek ir kitose respublikos mokslo įstaigose.

K. Stoškus

Etika senajame Vilniaus universitete buvo suprantama kaip žmogaus elgesio principų formulavimas, t. y. iškeliamas imperatyvinis etikos pobūdis. Bet jau nuo G. Hegelio laikų įsigali nuomonė, kad etika turi tir-

ti tai, kas yra. Pažanga šioje pažinimo srityje neabejotina. Tačiau ir šiandien etikos objektas lieka gerai neapibrėžtas ir diskutuotinas. Minėtus klausimus konferencijoje nagrinėjo *E. Krakauskas* (Vilnius), padaręs pranešimą „Etikos objekto savitumas“.

Pranešėjo nuomone, etikos tiriamas reiškinyss — dorovė — gali būti labai subjektyviai interpretuojamas, bet ji visada turi spręsti klausimą, kas yra žmogus. Tirdama dorovę, etika padeda atskleisti žmogaus savitumą kitų individų atžvilgiu: „etika atskleidžia subtilią, dvasinę plotmę, kurioje pasireiškia maščiančių visuomeninių individų savitumas“. Etika neišvengiamai susiduria su kasdienės sąmonės lygiu, konkrečiu žmogaus elgesiu, tačiau vien to jai maža. Jos tikslas — nurodyti, kaip žmogus turėtų gyventi. Marksistinė etika neformuluoja galutinio, absoliutaus gėrio sampratos, bet aiškina jį, remdamasi konkrečiomis žmonių bendravimo aplinkybėmis. Kartu marksistinė etika įgalina atskleisti realų dorovės turinį bei jos vaidmenį žmonių gyvenime.

L. Jekentaitė (Vilnius) kalbėjo apie dorovės sampratą amerikiečių neofroidizme. Ji išryškino skirtumus tarp ortodoksinio froidizmo ir neofroidizmo, kurie atsiranda interpretuojant moralės problemas. Natūralistiškai aiškindamas žmogų, *Z. Froidas* deklaravo neišvengiamą antagoniškumą tarp individo ir visuomenės, išskeldamas jos institucijų ir normų represyvumą individo atžvilgiu. Amerikiečių neofroidistai siūlo naują dorovės sampratą, kuri ryškiausiai išsikūnija *E. Fromo* suformuluotame humanistinės etikos variante. „Humanistinė etika siekia sukurti emociškai ir intelektualiai nedeformuotą harmoningą asmenybę, kurią *Fromas* vadina produktyviaja“. Humanistinei etikai, pažymėjo prelegentė, priešinga „autoritarinė etika“, įkūnijanti visuomenėje funkcionuojančias normatyvines sistemas, kurios yra visiškai indiferentiškos atskiro individo egzistencinių reikmių atžvilgiu.

Apie šiuolaikinės metaetikos problemas kalbėjo *A. Nesavas* (Vilnius). Pranešėjas teigė, jog beveik kiekviena diskusija Vakarų metaetikoje vienaip ar kitaip grįžta prie XX a. anglų filosofo *D. Muro* idėjų, išdėstytų knygoje „*Principia Ethica*“. Toliau pranešime buvo aptarti pagrindiniai *D. Muro* nuopelnai XX a. etikai: natūralizmo kritika, teiginys apie gėrio neapibrėžtumą bei su tuo susijusi „natūralistinės klaidos“ samprata. Pranešėjas pateikė žinomiausias *D. Muro* etikos interpretacijas ir nurodė kvestionuotus jos aspektus. Šioje etikoje buvo pirmą kartą nubrėžta riba tarp normatyvinės ir metaetinės problematikos. *D. Muro* suformuluotus klausimus toliau išvystė ir modifikavo loginis pozityvizmas, emotyvizmas ir lingvistinė etika. Pranešėjas trumpai aptarė naujausias metaetikos tendencijas amerikiečių bei anglų filosofų darbuose.

J. Stankaitis (Vilnius) savo pranešime analizavo gėrio problemą buržuazinio laikotarpio lietuvių katalikiškojoje etikoje. Pranešėjas pažymėjo, kad abstrakčiai būties sąvokai, kuri neotomistinėje ontologijoje laikoma pradiniu tikrovės pažinimo principu, priskiriamos tam tikros transcendentalinės ypatybės, tarp kurių yra ir gėris. Tai reiškia, kad gėrio sąvoka neotomistinėje metafizikoje tampa transcendentaline, be konkre-

taus turinio. Tuo tarpu abstrakcija, sakė pranešėjas, visada atspindi tikrovės reiškinių savybes: gėrio ir blogio sąvokos gali įgyti prasmę tik konkrečių visuomeninių sąlygų fone ir ryšium su jomis. Toliau pranešėjas aptarė neotomistų blogio sampratą ir jos įvairias interpretacijas lietuvių katalikų filosofų darbuose. Jis pažymėjo, jog marksistinė etika atmeta „kiekvieną mėginimą primesti mums bet kokią moralinę dogmatiką kaip amžiną, galutinį, <...> nekintamą dorovės įstatymą tuo pagrindu, kad moralės pasaulis taip pat turįs savo nekintamus principus“ (F. Engelsas).

Z. Burnys (Vilnius) pranešime „Neotomistinė I. Kanto etikos kritika Lietuvoje“ atkreipė dėmesį į I. Kanto ir neotomistų pozicijos etikos klausimais bendrumą ir skirtumus. Pranešėjas išryškino I. Kanto etikos santykį su religija, jo pastangas išlaisvinti etiką iš religijos, taip pat filosofo nenuoseklumą bei nuolaidas. Pranešime buvo parodyta, jog I. Kanto aukščiausio gėrio sampratą (gėrio perkėlimas į viršjutiminę sferą) galima susieti su utilitarine teologine morale. Todėl ir I. Kantui, kaip pažymėjo pranešėjas, moralinio įstatymo įgyvendinimas buvo negalimas be amžinumo ir nemirtingumo, t. y. be dievo. Pranešėjas toliau tvirtino, kad neotomistinė valios laisvės samprata yra artima transcendentaliniam I. Kanto laisvės supratimui. Pagrindinis neotomistinės etikos objektas buvo autonomiškos asmenybės idealas I. Kanto filosofijoje. Neotomistai nesutiko su I. Kantu, kad žmogus pats savo protu galįs nustatyti sau įstatymą ir jo laikytis. Jų nuomone, I. Kanto paskelbta valios autonomija veda į lėkštą materializmą, amoralizmą ir žmogaus degradaciją. Pranešėjas vertino I. Kanto poziciją kaip nuoširdų tiesos ir moralės specifikos ieškojimą. Kritikuodami I. Kantą, lietuvių neotomistai vadovavosi iš esmės tradiciniais neotomistinės filosofijos postulatais.

J. Uzdila (Vilnius) kalbėjo apie dorovinius tėvų ir vaikų santykius šeimoje. Jis teigė, jog šeimos narių santykiai iš esmės yra reguliuojami dorovės. Tėvų ryšys su vaikais yra grupinio pobūdžio: vyresnė karta savo dorovinę patirtį bei moralinius principus siekia perteikti kitai kartai. Pranešėjas atkreipė dėmesį į įvairius vaikų ryšių su tėvu ir motina skirtumus. Remdamasis tyrimų duomenimis, prelegentas tvirtino, kad vaikai yra labiau prisirišę prie motinos, nei tėvo, ir kad šis ryšys nesilpnėja vaikui bręstant ir vystantis.

Diskusijoje dalyvavo G. Miniotaitė, K. Stoškus, E. Krakauskas, A. Nesavas, N. Juršėnas ir kt. Jie akcentavo humanistinę bei praktinę etikos reikšmę, atkreipė dėmesį į būtinumą teorijoje labiau išryškinti moralės priklausymą nuo konkrečių gyvenimo aplinkybių bei situacijos (pvz., vienokia dorovė taikos sąlygomis, kitokia — karo), ginčijosi dėl nemarksistinių etinių koncepcijų bei jų kūrėjų (E. Fromo, Dž. Roulso ir kt.) priskyrimo tai ar kitai srovei, tyrimo kryptį. Tiek pranešimuose, tiek diskusijose atsispindėjo etikų siekimas griežčiau apibrėžti savo tiriamąją sritį, išryškėjo jų pastangos surasti tikslesnę „moralės kalbą“.